

АЛЕКЦИАҚӨА

ақсуа культура иазкны.

Актәи алекция

АУАӨТӨСЕИ АКУЛЬТУРЕИ
(Алагалажәа ацынхәрас)

*«Ауаөтөөса адунеи анызаара дацөызыхьчо хәа
акрыказар – уи акультуроуп! Аха иара
акультурагы иахья ихьчатөхеит.
Акы зацөык уи ахьчара зылшо хәа мчыс
икөу – иара ауаөы иоуп!».*

Атекст акнытө

Аплан:

1. Ақхьяжәа.
2. Хәамта агеокультуратө хәәсахья.
3. Ишцеилкаатөу акультура? Абиосферои акультуреи.
4. Акультура асоциалтө функцияқәа.
5. Акультуреи ацивилизацияеи: ахыкәки (цель) ахшыөцаки (смысл).

Ақхьяжәа. Иахья ауаөытөыөса дшақы-шақы икаитцара изымдыруа аказаареи акамзаареи данрыбжыгылоу, игөы хыт-хытуа уацөтөи ашара сахьзарушь хәа даназыцшу, акультура ахцөажәара иаамтам хәа азөы игөы иаанагаргы калоит. Аиашаз, хәпланетаә ауаөытөыөса иказаара иамоу агарантиа есаaira ацсыөхара иаөуп: иалшоит ауаөы адунеи данызаар, аха илшоит уи ихы еқәирхаргы.

Абри азцаара иазкны ацарауаа рыөныцқа иит еиуеипшым агәаанагарақәа. Урт рахьынтө цөоукы иазларпхьазо ала, *ақшзара* иалшоит ауаөтөөса иеқөырхара. Дәа цөоукы иазлархөо ала, ауаөтөөса иеқөырхара зылшо *абзиабара, ацабыг* роуп. Сара сгәаанагарала, ауаөы иеқөырхара зылшо *акөультуроуп* (адоухара).

Аха рыцхарас икалаз дара *ақшзара, ацабырг, абзиабара, акөультура* рхатагы иахья еиқөырхатөхеит. Урт еиқөзырхо хәа иара ауаөы ида дәа мчык ыказам. Ақшзара, ацабырг, абзиабара, иааизакны иаххөозар, акөультура реиқәрхара ауаөы ианилшо убаскан ауп, урт рыла ихы анныкөиго. Адоухара арығәғәарада иказам дәа мчык, изылшо ауаөтөөса иеқөырхара. Ауаөы оныцқала дыцшзамкөа икөша-мыкөша икөу ақшзара изгөағазом.

Хәамта агеокультуратө хәәсахья. Ақсны хөыцуп, иамоу ауаөтөөсатө потенциалгы мацуп. Уи иахкыаны атөыла мыцхөы ирхьыцшуп адөныкатөи ахтысқәа. Урт азгөамтакөа, иахья хөоныцқа имөапысуа ииашаны реилкаара уадаөуп. Изакө хтысқөоузеи Ақсны абаскак изхьыцшу?

Адуinei ағы иахья имоапысуеит зымехак есаaira итбаахо, ицаулахо аглобалтэ кризис. Акризис иаруадаоуеит ауаоытэюса иказаара. Уи моу иалшоит ауаоытэюса апланетағы иказаара залымшо иканатцар. Хапланетағы иахья ицо ацсабаратэ процесскэа, урт рёиара ахырхарта, адинамика ирнатеит ацарауаа (астрофизикцэа, аекологцэа уб. ицегь) азин абри аоыза алкаа акацара. Урт иазлархэо ала, амратэ система еиднакыло апланетақэа нак-аак еимырдо аенергия азакэанеизшэара аилагарақэа аныцшуеит. Иаагозар, еилагоуп адгьыл амракнытэ иаиуеи акосмос ахь иашьтран икоуи аенергиатэ баланс (акад.П.Л.Капица).

Афарцштэқэа рзыхэа хара хамцаргыы ауеит. Ақэра змоу ауаа игэартар рылшоит: ацыхэтэантэи аамтазы азынра мыцхэы икэанданы ишиасуа, аапынра – хьшэашэаны. Ацсабаратэ цэырцрақэа реишьтагылашья хзышьцылахьяз акыр еицшым. Адгьыл акэша-мыкэша атемпература азхара иаёуп. Ацарауаа, аполитикцэагы нарылацаны, уи аглобалтэ цхаррақэа иашьтоуп. Аглобалтэ цхарра азхара аанкыларазы ахэынтқаррақэа реазыршэоит иахья, еицеимоапыргоит еиуеицшым ашьаёақэа, аха урт макьназ иаабартэ еицш лцшэа рымам.

Аекспертцэа-царауаа иазлашьақэдрьцэгэо ала, атмосферагы иацэызуа иалагеит анкья иамаз ацкыра. Икыашьуп иахья ахауа, азы. Хадгьыл иамаз агидроресурс есаaira агхара иаёуп. Алакэра иаёуп хпланета апотенциал. Ари рныцшуеит цсы зхоу зегы. Есаaira итбаахоит ачымазарақэа рымехак. Азыи, алашареи, апхарреи, ахауеи рылоуп, ишдыру еицш, ацстазаара (аорганика) азлашьақэгылоу. Урт еикэмырхакэа, ауаогы хеикэырхашья имазам.

Ицэырцуеит абрака азцаара: икоума алшара хадгьыл ағы ишьақэгылаз асистема хзырбгало апроцесскэа раанкыларазы? Иказар уи аоыза алшара, имоума ауаоы амч, уи анагзара иазхаша?

Хэарас иатахэузеи, ауаоы илшарақэа хэаада икам. Уи илшогыы ыкоуп, аха икоуп илымшогыы. Илшоқэа иреиуоуп рацхья иргыланы аекологиаатэ кризис хылцшьтрас иамоу аарцшра. Цоуп, уи аарцшуп иахья, аха иахьяарцшу ацарауаа рыюныцка мацароуп. Зызбахэ хамоу акризис ахынтэиаауа, уи шэартарас иаанаго рдыруазароуп ажэларқэа зегы. Насгы урт рхымоапгашья ирёыцны еиёыркаароуп антикризистэ еилкаара цатцгэыс икацаны.

Ацыхэтэантэи ахшыюзцара иацшьны иазгэататэуп, избанзар аекологиаатэ кризис ахынтэиаауа иара ауаоы икынтэи ауп. Иара ауаоы ефикааз апланетартэ социум, ацсабара аёапхья ихы аикэырхаразы иалихыз ацстазаашьоуп (образ жизни) изхылцыз акризис.

Даеак ала иаххэозар, ацара-дырра, ха тала иаагозар Ч. Дарвин итеория, иазлашьақэнарцэгэо ала, (арака ахархэара амазам анцэа иажэа иахэо аверсия) ажэытэза ауаоы дызхылцыз ацстэқэа изышьцылахьяз абиомеханизмқэа рыла рхы рызныкэымго ианыкала, иқэзаауа ианалага, рхы еикэдырхарц азы ирыцшаар акэхеит даеа механизмқэак – асоциалтэ, иахаразакгыы аморалтэ, механизмқэа. Ари ацсабараё икамыз, ауаоы ихазы иапицаз механизмқэан. Ацсабараё ацстэқэа рхы азланыкэырго, ишдыру еицш, амч азин алоуп («право силы»). Иаагозар, абгақэа гёуп-гёупла рыешаны еицеишэарыцоит, аха акранырфо рацхья акрызфо мчыла иреихау ауп. Уи иацэынхаз ауп нас агьырт ирфо.

Асоциалтә псҗазаара еиҗкаауп даеа пқарак ала. Арака амч змоу азин ауп («сила права»). Мчыла еҗа еқарамзарҗы ауаа, зинла еқаразар ауп. Еиҗах исхәоит, ари ақсабараҗ икам, ақстәқәа ирымам моралтә пқаран. Абиблиа ажәақәа рыла иаххәозар, уи иаанакон – «думшыын ауаоҗсы» («не убии ближнего»). Аморльла аеиҗкаара далагеит ауаоы амезолит аамҗазы – апалеолит ақынтәи анеолит ахь аиасра аан. Абри ахшыюзцара хыркәшо, иазгәаҗатәуп: моральлоуп усқан ауаоы ихы шеқәирхаз. Амораль ауп ауааҗсыра реицынхара усқан иалзыршаз.

Аха ауаоы дызнылаз асоциалтә моа иацын усқан изгәамҗоз ашәартараҗы. Цоуп, асоциалтә моала аҗиара иаанаконмызт ауаоы ақсабаратә закәанқәа мап рцәикит хәа. Аха урҗ инарыварҗылан иаҗиҗеит ихатә закәанқәаҗы. Асоциалтә закәанқәа ирыбзоураны ауаоы маҗк иадамзарҗы ақсабара ахыпшымра аҗәигеит. Уи иабзоураны аарыхра далагеит. Далагеит ақсабара аоңыҗка ихатә дуней аиҗкаара. Ақсабарей иарей реиҗықазашыа, реиҗцаашыа акыр аеаҗсахит. Аҗырҗ ақстәқәа реиҗш ақсабара дахыпшыны ихы дахәаҗшуамызт. Ақсабара дшахәаҗшуаз аобиект хәа акәын, ихы – асубиект хәа. Ақсабара иара изы мыругахейт, ихы – зегы ирейхаз хықәкны (самоцель) икалеит. Ауаоы изцәырҗит аоңыҗкатә цәанырра – «его». Иаҗа иҗәахыргы уи ихымоаҗҗашыа ианымҗшыр амуит. Уи дашьҗалеит ақсабара аҗаҗхыа ихыпшымра, ихәкәиҗра, исуверенитет арыҗгәҗара. Ауаоҗәоса икаиҗцахыоу рахытә ари раҗхыазатәи гәнаҗароуп («первыи грех») хәа иҗхызон И.Кант.

Амала иазгәаҗатәуп арака иара ауаоы усқан дызҗаҗылаз аситуаҗиаҗы: абри агәнаҗара кәмҗакәа уи ихы изейқәырхомызт. Аха ари аситуаҗиалаҗ ихы изыркыном, избанзар агәнаҗара ахыикаиҗаз ақсабара аҗаҗхыа маҗара акәзам. Агәнаҗара каиҗеит уи иара убасҗы ихы аҗаҗхыа. Ақсабара иаҗриҗкыаз ахақәиҗра иднаҗоз аҗаҗхыкәра анаҗара илымшо далагеит. Иара ихатә елейго далагеит ихы азыхәа иаҗиҗаз аморалтә пқарақәа рсистема. Аамҗа цаҗыҗхыаза амораль амч кәадахон ихатә «его», исубиктивтә цәаныррақәа рҗаҗхыа.

Амораль амч изымхошәа аниба, дашьҗалеит уи хазырҗәаашаз даеа механизмқәак рыҗшаара. Абри аҗшаара иалҗшәаны икалеит азинтә пқарақәа рсистема ашыақәырҗыларә, ахәыҗқарратә институт аҗцара. Аха ауаоы дзышьҗазы, аҗыхәтәантәи хықәкыс имази убри аамҗазы лҗшәаны иози оаҗхыа еикәшәомызт. Изыкамҗеит иказаара агарантиа аманы. Изеҗымкаит исоциалтә дуней иара ишиҗахыз еиҗш. Изышыақәмыргылеит уи аоңыҗка аҗышәынтәалара, аҗынчра, агармония. Изыкамлеит ауаа, ажәларқәа, ахәынҗқаррақәа, ацивилизацияқәа ринтересқәа еикәшәо, еилыибакаауа, рнапы еикәыршаны еицынхо. Урҗ ирыбҗыан еснаҗ агәрамҗара, аиҗрыхарақәа, аибарххарақәа, аиҗаҗыларәқәа, аибашырақәа. Ажәларқәа, атәылақәа, ацивилизацияқәа лассы-лассы еиҗаҗауан, еибашыуан, иқәибахәуан. Ауаоҗәоса реалла икаиҗцози иара дзышьҗаз аҗыхәтәантәи ихықәкыи – ихы аикәырхара, асоциалтә җиара, еиҗах исхәоит, еикәшәомызт. Еикәшәом урҗ иахыаҗы. Избан?

Ауаатәыоуа рыоңыҗка есаира зымехак җбаахо, кәзшыалаҗ масштаблаҗ еиуеиҗшым аконфликтқәа зыхкыо амзызқәа раҗәоуп. Урҗ рахынтә ихадақәоу ируакыуп – *ақсабаратә ресурсқәа реиҗшара.*

Даға зныкгы иазгәтәтәуп: ауауы иагья исуверенра иргәғәарггы, аңсабара дшахыпшыц даанхоит. Аресурсқәа ихы иамырхәакәа ауауы ихы изныкәгазом. Аңсабаратә ресурсқәа роуп излыихәуа ифатә, ишәцатәы, инхарта-инцырта, ихы иаирхәо цәа змам амыругақәа.

Абрака ицәырцит рыцхарак: иңсәазара ашьақәрыгәғәаразы ауауы ииҗахәу, ихы иаирхәо рымехак есаaira иазхауеит (ауааңсыра рхыңхьазара иацлоит, ирызхауеит иҗахрақәа – потребности, иҗиоит атехнология уб. иңегь), аха аңсабара алшарақәа (аресурсқәа) шыкац иаанхоит. Уи моу урт (алшарақәа) зны-зынла иагьрыгхоит. Иаагозар, иагхоит иахья азы, абылтәы уб. иңегь. Абри иахкьяны ауауы иңсәазараҗы аңсабаратә ресурсқәа рыхә есаaira иацлоит. Урт ламысла (моральла), зинла реихшара ауадаурақәа цәырнагоит. Урт дырзымиауашәа анибалакь ауауы, амч ахархәарахь лассы-лассы диасуа далагоит.

Аха амч ахархәара, еҳаразакгы ажәларқәа, атәылақәа реиҗцаараҗы, ауауәәса ацыхәтәантәи ихыкәкы иаҗагылоуп. Абри иаҗагылара дзацәымцеит ауауы. Уи лабәба ианыңшуеит ауауәәса иҗоурых. Ианыңшуеит уи иахьатәи хәамтагы.

Ацыхәтәантәи ашәышықәсақәа аагозар, арака еҳагы уауы ибартоуп иаҗагыларақәа, иаҳаразакгы ажәларқәеи атәылақәеи реизыказаашьҗы. Ари арцабыргуеит ХХ – тәи ашәышықәсагы. Уи иалагзаны ынтә адунеитә еибашьрақәа рхыргеит ажәларқәеи атәылақәеи. Ускан миллионла ауаа тахеит, аңхаста гәгәа роуит жәпакы европатәи азиатәи атәылақәа.

Хәзталаз ашәышықәса акәзар – агеополитикатә тагылазаашья иахья еҳагы еицәахеит. Еиҳа-еиҳа иуадаухоит ауауәәса уацәтәи амш дахьзап хәа агәыгра. Ажәларқәа рхы иахзызаауа иазыңшуп ахқатәи адунеитә еибашьра. Аабыкья иңоз, мамзаргы иахья иңо алокалтә аибашьрақәа (Ауадахьтәи Африка, Ааигәатәи Азия, Балкан, Кавказ уб, иң.) – ари увертиуроуп хәа ирыңхьазоит аналитикцәа-аекспертцәа. Урт ишьтырхыр алшоит аглобалтә казшья. Ускан иалшоит аиадертә бцьярггы ахархәара аиуыр. Ускан хапланетаҗ ауауытәыюса иакәым, цсы зхоу зегь анызаар алшоит. Иалшоит иара хәпланетагы ахаҗсахья еицакхар.

Ахқатәи адунеитә еибашьра азцаара ханахцәажәо, иазгәтәтәуп даеакгы: иахья аус ауеит «англо-сакстә проект» хәа изышьтоу. Уи аңдан Америка (США) аубатәи адунеитә еибашьра ашьтахь. Абри апрокеит азкәуп адунеи зегь ирҗыцны иаҗкаара США икоу афинанстә елита рнапхгарала. Апрокеит анагзаразы адемократиа ахьызцаны имоаңыргоит агьырт атәылақәа рҗы ишьақәгылоу аполитикатә системақәа (арежимқәа) рыңсахра, ареволиуциакәа, аибашьрақәа. Уи икәныкәаноуп ишымоаңгаз хыхь зызбахә ххәоз аибашьрақәа, СССР ахырбгалара, Мраҗашәара ахәаакәа Мрагыларахь рааскьягара, иахья иңо аибашьрақәагы, иҗыцу аибашьрақәа реазыкацарагы уб. акыр иң.

Ишңеилкаатәу адунеи ирҗыцны иаҗкаарахәа америкатәи астратегцәа зышьтоу? Урт иазлахадыргало ала, адунеи аҗы икоу атәылақәа зегьы, США-и Англиеи рыда, мап ацәыркроуп ирымоу акультурақәа, атрадициакәа, амилатә идеологиакәа, аполитикатә институтқәа, ажәак ала имыркәа иахья уажәраанза иаарго рмилатә хәҗра. Ахәынтқаррақәа мап ацәыркроуп рмилатә интересқәа рыхьчара. Урт зегь ииасыроуп алибералтә идеологияхь, уи США ишеилыркаауа цәцгәыс икацаны. США иазлеирылкаауала, ауауәәса ихдырра иамоу ахәшьрарақәа (ценности) рерархьяаҗы зегьы иреихазароуп ауауы изинқәа (права

человека). Насгы ауаы изинкәа рыхьчаразы атакҕыкәра дара рхы иадырцоит. Уи ала рхы азин артоит агьырт ахэынтқаррақәа рыоныцкәтә цстазаара аеалагалара.

Абри асценариалоуп ишымоапысуа, иаагозар, Европа иахья ицо аполитикәтә трансформация. Акәультура ду апызцаз европатәи ажеларқәа иахья доухала аилахара иаеуп.

США иахья имоаҕнаго аидеологиатә доктрина иазаигәоуп ИГИЛ-аагы. Амилаттә идеиа мап ацәкны уртгы ашьтоуп иеыцу ахэытқарра ацдара ацсылмантә дин цацгәыс икацаны.

Абрака иазгәатәтәуп даеакгы: зызбахә хамоу апрокет аеы ахархәара рымоуп еиуеипшым аинформациятә технологиакәа. Урт ирылшоит ауаы имоу ахдырра цсахны даеа хдыррак ахь ииагара. Абарт атехнологиакәа ирымоуп алшара абзия хәа ауаы дзышьтоу ацәгәа хәа дашьталар, мамзаргы иаархәны. Ацхәызба амака лымҕацаны зыецызжәо ауаагы зшыа иакәым кастоит хәа илыпхьаазом.

Уи анагзараеы ицәырцит иаеагыло атәылақәагы: Урыстәыла, Китай, Индия, Иран уб. иц. Аха ари иахыркәаны США апрокет анагзара иацәхьацырц ргәы итазам. Макьаназ Мраҕашәареи Мрагылареи реимак агеоресурстә (агеоэкономикатә), аидеологиатә кәазшьоуп иамоу, аха иалшоит уи бцарла аибашьрахь ииасыр.

Даеак ала иаххәозар, иалшоит иахья ауаы адунеи данызаар цсабаратә цстәык ахасаб ала, аха иалшоит уи социаллагы ицыхәтәа хиркәшар. Иахья шьта хәцәымоашьо иаабоит ауаотәоса доухала аилышшара дшаеу. Ари апроцесс цыхәацдәара амамкәа изыкалары? Икоума абрака алшара зызбахә хамоу апроцесс аанкыларазы?

Раҕхья иргыланы еилкаатәуп икоу икаму абри аоыза алшара. Ацарадырраеы иахья ихамоу аихьзарақәа ирыбзоураны ихалшоит икоуп абри аоыза алшара хәа агәаанагара ашьақәрыгәгәара. Аха абри алшара анагзара ус имариам. Абра икоу алшара аныцшроуп ауаатәоса рыхдырра, рхымоаҕашья. Ианыцшроуп уи иахаразакгы адунеитә политикагы.

Хыхь имоаҕгоу агеокәультуратә экскурс иханацоит азин лкаак акацара: *ауаи хәпланетаеы икзара иазцәырцыз ашәартара ахьынтәиаауа иара ауаы икынтәи ауп. Иара ееикааз асоциалтә цстазаара ацкарақәеи анормақәеи ихата еилеигон. Уи иахкәаны еилеигон ацсабаратә закәанқәагы. Ацсабара хьаас икамцакәа, ауаы дрышьтан ихатәы интересқәа. Ацсабарей ауаи рыбжьара ицәырцыз «аконфликт» атып ақәцаразы, раҕхья иргыланы, еиликаароуп дызустоу иара, миссиас имоаҕигараны ихәтоу, абиосфера аоныцка тыцс иааникыло, дыиасыроуп адоухара, хәтала амораль, цацгәыс измоу асоциалтә цышәахь.*

Арт азцаарақәа рызбара ус имариам, аха даеак алагь ауаотәоса хеикәырхашья имазам. Ихы еикәирхарцаз ауаы еликаароуп, оаҕхья иазгәастоит, дызустоу иара, ацсабара аеаҕхья миссиас имоаҕиго, хыкәкыс имоу, дзышьтоу ахәшьарақәа (ценности) шака ицоуроу уб. акыр иц. Елымкаакәа дызустоу, ихы инапахьы иааимгакәа, ихы дамаиаакәа. еилкааны ицоуроу амоа данымлакәа, ауаы ихы изекәырхом. Абарт азцаарақәа ртак ацшаараеы зегы ирыцкәуп акәультура. Хәзаатгылап уи!

Ишцеилкаатөу акөультура? Акультуреи абисферои. Абри азцаарагы атак ақатцара мариазам, аха уи камцакөангы пхьака цашья хамазам. Акөультура аилкаара иазкны ацара-дырраёи икоуп даараза ирацөоу еиуеицшым агөаанагарақөа. Аха урт рыхцөажөара арака иатыцым. Еиха еицзар калап хцөажөара аконтекст аоныцка акөультура афеномен хархөарас иамоу азгөатара.

Акультура закөу аилкааразы иаха иманшөалоуп уи абисфера аконтекст иадкыланы ахөапшра. Абисфера аоныцка имөапысуаз аевوليуциатө процессқөа ирыбзоураноуп акультура ацөырцра шыкалаз. Арт апроцессқөа ирыдхөалоуп акультура, аха ари иахнатом азин абисферои акультуреи еицшуп хөа агөаанагара ашьақөрыгөғөара. Акультура абисфера иазлепшымгы ыкоуп, уи иамоуп ахатөи ичыдоу азакөанеизшөарақөеи аказшьақөеи.

Акультура хөа хзышьтоу арака еилкаатөуп хылцшьтрала ицсабаратөим, ауаотөоса иреиамтоу адунеи ахасаб ала. Акультура ацсабараө иказам – уи ахыыкоу ауаөи икноуп. Иара ауаөгы калашья имазам көультурада. Ауаөи акөультуреи хаз-хазы иказам. Ауаөи дуаөызтөуа акөультуроуп, акөультура апызцо (изыреио) ауаөи иоуп. Мамзаргы даөак ала иаххөозар, ауаөи дуаөызтөуа иара ихата иоуп. Амала убри аан акөультура ихы иаирхөоит мыругак ахасаб ала. Фыц ииз амаалыкь дазлараазо акөультуралоуп. Акөультура антыц даныкала уи дызуаохазом. Иара аазарагы иаанаго ауаөхароуп, ауаөи дуаөи дизом.

Акультуралоуп ауаөи агьирт, ацсабара иану, ацстөкөа дазлареицшым. Уи алоуп урт ихы азларыликаауа. Ацстөкөа зегы, ауаөи ида, ацсабара ирнафаз алшарақөа рыла рхы ныкөыргоит. Урт аарыхзом, иртахөу зегь рыкөша-мыкөша имазеины ироуеит. Акы зацөык цьабаас ирымоу – рхы ахьчареи рыфатө ацшаареи роуп.

Урт дырөахарпшуазар ауаөи, уи ицьбаа акыр еиха ирацөоуп. Имазеины иоуа ацсабараө ауаөи даара имачуп. Имазеины иоузом ауаөи ифатө, ишөцатөи, инхарта уб. иц. Урт зегь хшыюла, махөфала иара икаицароуп, иааирыхроуп. Иааирыхырц азыхөа урт ицсахроуп икөша-мыкөша икоу аматөарқөа (адгыл, ахахө, ациаа уб. иц.) рцсабаратө форма, ирицароуп урт даөа (социалтө) формак. Ацсабаратө матөарқөа рыказаашья афома ацсахра ус имариам, аха абрака ицөырцуа ауадаөрақөа дыриааир акөхеит ауаөи мчыла, хшыюла. Ауаөи иитахөу ацсабаратө матөарқөа ирылихырц азыхөа еиликаар, итицар акөхеит урт «рымаза», «рказшьа», рыказаара иамоу азакөанқөа. Урт еилымкаакөа, иазгөамтөакөа ацсабара ауаөи ихы изархөомызт.

Ацсабаратө матөар, иаххөап ахахө, ма ацла, аформа цсахны даөа (аоны) формак ахь аиагара, өапхья исхөоит, даараза имариам процессуп. Ахахө ацсабаратө форма ицсахырц азыхөа, заа идыруазароуп изакө формоу уи иеитарц иитахөу. Ус анакөха, аоны иргылаанза ауаөи, уи ахаөсахья ихдырраөи ишьақөиргылароуп. Хөарас иатахөузеи, абри апроцесс аан ауаөи ацсабаратө хаөсахьяқөагы дырхыцшылоит, ихы иаирхөоит, аха ихдырраөи ишьақөиргыло урт акыр иреицшзам. Уи хөыцратө (идеалтө) хаөсахьоуп. Аус злоу арака – абри ахөыцратө хаөсахья еицшны икаицароуп ацсабаратө (аматериалтө) матөаргы. Ихдырраө ишьақөиргылаз, макьаназ икам, аха икалараны икоу, аоны ахаөсахья дыкөныкөаноуп уи ахахөгы ацсабаратө форма шицсахөуа. Даөак ала ауаотөоса ицья мөапгашья амазам. Уи (ауаотөоса ицья) иамазароуп ахырхарта, ахыкөкы.

Елымкаакәа, дымхәыцзакәа ауауы акагь кайцазом. Икайцо зегь ихдырра рылахәуп. Махәфала иаакайцо зегь напхгара азто, амоа икәыццо ихдырроуп.

Ишпәилкаатәу амафәар афсабаратә формакинтә асоциалтә формахь аиагара? Изакә еитарсроузеи ари?

Ахахә иалхны аоны иргыларц азыхәа, рафхья иргыланы, идыруазароуп иара ахахә ахата шыкоу, уи фсабарала казшьас, закәанкәас иамоу. Урт азгәамтакәа, ауауы иитәхәу изалхзом ахахә. Аха аригь азхазом аоны аргылара. Аоны иргыларц азыхәа ауауы, идыруазароуп иара ихата дзышьтоугьы, *иитәхәу, хықәкыс* имоу. Идыруазароуп уи иара ихазы иафцаз *асоциалтә закәанкәагьы*. Артгьы азгәамтакәа, ауауы ифстазаара изеифкаауам, дзынхом-дзынцуам, аонгьы изыргылом. К. Маркс иажәакәа рыла иаххәозар, аоны аниргыло ауауы «афшзара азакәангьы» ихы иаирхәоит.

Агырт афсабаратә фстакәагьы, хәарас иатәхәузеи, афбабаа рymoуп. Уртгьы ус итәаны рхы рызыкәгазом: рхы рыхьчалароуп, ишәарыцалароуп, ифшаалароуп, афсабараф икоу афгылазаашья реадыршьцылароуп. Урт дрыдкылан хихәафшуазар ауауы, уи *дырфиаоуп*. Афстакәа акагь дырфиазом. Урт зыниаз афсабараф афгылазаашья реанраалан, акагь мфсахзакәа рхы ныкәыргоит. Ауауы ус ихы иззыкәгазом. Уи дзынио афсабараф афгылазаашья еснагь ифсахлароуп, ирееилароуп, еифитәлароуп. Афсабараф икоу афгылазаашья анифсахәуа, иаргьы иеифсахәуеит. Уи имоу адоухатә (аинтеллектуалтә) лшаракәа есаaira ирыцифоит, ирызирхәуеит, ихы иаазоит, ирфйоит. Ауауы илшоит афсабараф икам амафәар афцара (арфяара). Аоны ауы изы афсабара иаргылазом. Уи иара ихата иргылароуп. Иара ихата ефикароуп ихатәы (асоциалтә) дуней. Афсабара, хәарас иатәхәузеи, ауауотоса ифхраауеит, аха дазлакоу зегь иара ибзоуроуп (И.Кант).

Арфяара апроцесс ифәырнагоит даәа зцааракгьы: *ахақәйтра-ахьыфшымра*. Абжяафны абри акатегория аилкаара иаармарианы хазнеиуеит. Бжеихан уи шеилафкаауа аполитика, ма амораль ирыдкыланоуп. Реалла ишыкафкәкьоу хихәафшуазар, ахақәйтра (ахьыфшымра) ауауы имоафиго социалтә практика афцафкәкәа ируакуп. Афстакәа, ффхья иахгәалахаршәозар урт, ахақәйтра иагыртафым, иагышьтазам. Урт афсабараф ианьыркыло афыф «иазыразуп», даәак ала аказаара иашьтазам. Афстакәа афсабара иалкааны рхы иахәафшзом. Азәы зафөык ус зхы иахәафшуа – ауауы иоуп. Ауауы иоуп афсабара иалхны даәа дунейк афцара иашьтоу.

Ифыцу адуней арфяаразы ауауы ихы дақәитызароуп. Ахақәйтра иаанагазом иитәху зегь афцара азин имоуп хәа. Ауауы ихақәйтра хәаакәцазароуп. Уи ихақәйтра афсабара, иара убасгьы фоурыхла еизганы имоу асоциалтә фышәа ирхьыфшуп. Амала зынзаск ихы дақәитымкәа, дзышьтоу ихыкәкы изынагзазом, уи моу ахәыцрагь илшазом. Ахәыцра анилшо убаскан ауп, ихдырра «сара» афсабара иалкааны ихы иаирхәо даналагалакь. Ихы дақәитымкәа ауауы, данаалар акәхоит икәша-мыкәша икоу афсабаратә фгылазаашья агьырт афстакәа реифш. Аха уи афыза агәахәара исоциалтә код ианзам. Уи иану апрограма иазлафәо ала ауауы дзышьтоу ахеикәырхара моас иамоу асоциалтә дуней арфяароуп.

Ихы еқәирхарц азы ауабы, имоаңигалароуп еиуеипшым, насгы иуадаоу аусхкқәа: «*аицынхара*» (совместная жизнь), «*аиҕекаара*» (организация), «*ахэыцра*» (мышление), «*апқарақәа*» (правила), «*анормақәа*» (нормы), «*асоциалтә институтқәа*» (социальные институты), «*ашәартадара*» (безопасность), «*анхамоа*» (хозяйство), «*ашәарыцара*» (охота), «*аизгара*» (собираительство), «*аарыхра*» (производство), «*аагалыхра*» (промышленное производство), «*аҕеиара*» (развитие), «*арҕеиара*» (творение), «*ахэшьяарақәа*» (ценности), «*ахақәитра*» (свобода), «*ахықәкы*» (цель), «*ахшыюцак*» (смысл). Арт аусхкқәа ауабытәыюса ицстазаара цацгәыс иамоу социалтә категорияқәоуп. Урт иаадырпшуеит тоурыхтә аамтала (диахрония) уи ицстазаара шышыақәгылоз, мамзаргы аамтак аоныцка (синхрония) ишеиҕекааз. Ирныпшуеит иара убасгы ауабы ацсабарақнытә иааигогы иара ихаҕа иаңицазгы (ирҕеиазгы). Урт рылоуп ишышыақәгылоу уи иаңицаз асоциалтә дунеи.

Хыхь иахарбаз акатегорияқәа оныцкала еимадоуп, хаз-хазы изыкалазом, еицхыраауеит, ихеибартәауеит. Еиҕекаауп урт кьақьаралагы (горизонтально), еҳаракыралагы (вертикально, иерархично). Асоциалтә дунеи – ари ауабы ихазы ирҕеиаз *субиективтә* дунеиуп. Асоциалтә рҕеиара апроцесс аан ауабы ихы иаирхәоит ацсабаратә закәанқәа реицш ихатәы (субиективтә) закәанқәагы. Уи дреицшым ацсабаратә цстәқәа, избанзар илшоит еилкааны ицстазаара анапхгара, ахырхарта, ахықәкы, ахшыюцакы аҕара.

Ацсабараҕы иахдылоит ауабы имоаңиго аусхкқәа ирепшшәа икоу ацәыртцрақәа, ахтысқәа. Урт илапшықәцаны хрышыклапшуазар, иара ацсабара ахаҕагы ианыпшуеит ахшыюцара. Арака имашәыру, имыцхәу акагы ыказам. Урт зегь хшыюцарала еиҕекааушәоуп ишыкоу. Изакеүзеи, иаххәап, ацсабаратә закәан хшыюцарамзар? Ацсабара «ақәығара» иазкны Хегель иоуан: «Чем больше человеческий разум погружается в природу, тем больше он находит себя в ней».

Ғарпштәыс иаагозар шьхымзак ақны икоу ашьхақәа: урт реицынхара ианыпшуеит ишрымоу «аиҕекаара». Ашьхақәа ирымоуп структурала ишыақәцалоу рхатәы система, апқарақәа, анормақәа, афункциақәа. Урт рхы еицырыхьчоит, ашақәсан ирызхаша афатә заа еизыргоит, ирцәахәуеит, рытра дырхиоит, уб. иц. Аиашаз, ашьха, ма абзкатаҕа атра анықанато иугәаланаршәоит аныцьныр-аргылао аоны аниргыло икаитцо. Аха зегь реиҕа «икәышу» ашьха иалшом зегь реиҕа зинтеллект мацу ауабы илшо. Ауабы реалла аоны иргылаанза, иргылоит уи ихаҕы (К.Маркс). Ас еицш икоу аҕарпштәқәа ацсабараҕ имачзам.

Ацстәқәа цәанырралоуп рхы шымоапырго. Насгы урт ирымоу ацәаныррақәа рхыпхьазара ауабы имоу рааста акыр имачуп. Аха дара ирымоу ацәаныррақәа ауабы имоу ианрапыргогы ыкоуп. Иаагозар, ахәлыпцдыс лашәуп, аха алымхақәа ауабы итәқәа рааста еиҕны ираҳәуеит. Ауарба аблақәа ауабы итәқәа рааста акыр ицаруп, хара иабоит, аха уи аблақәа ирызгәаҕазом ауабы иибо шәыцьара ишаны хәҕакгы (Ф. Енгельс).

Мамзаргы иаагап ицегь иахзааигәоу аҕарпштәы: ала фәла ауабы иааста «еилнакаауеит». Аха ауабы елыикаауа акыр еиҳәуп, избанзар уи имоу ацәанырратә органқәа рхыпхьазара акыр еиҳәуп ала иамоу рааста, насгы ауабы имоу *аилкааратә* аппарат (ахшыбао) иацназго ағырт ацстәқәа, иара алагы налацаны, ирымазам.

Хэарас иаҕахэузеи, аҕстэҕэа аинтеллект рымазам хэа хазхэазом. Урт рхы иадырхэоит иара убасгы алогикатэ хэыцра аелементкэагы. Иаагозар хыхь зызбахэ хэамаз ауарба иашоит адунеи ағы цоа змам еиуеипшым амаҕэаркэа оубаны: акы – иара иаҕахэу, оуба - иара иаҕахым. Уи «иадыруеит» иаҕахыуи иаҕахыми, урт еиланароашыазом.

Аҕстэҕэа ирымоу «алогикатэ хэыцра» дырцабыргит еицырдыруа аурыс физиолог ду акад. И.Павлов Акэа имоацигаз апышэаракэа. Ишдыру еипш, амаамынкэа бзиа ирбоит аҕэа. Урт ахыоназ ауада атуанае аҕэа наган иацакнеихаит. Амаамын акырынтэ иҕеит, аха атуан акынза изымоазеит. Убри аамтаз ауадае иабейт акэардэкэа. Урт неихаргылан амаамын атуан акынза иоазеит.

Иагыа ус иказаргы, ауаоы имоу аинтеллектуалтэ лшара рымазам аҕсабара икэу агырт аҕстэҕэа. Насгы ауаои илшоит, еҕах исхэоит, имоу аинтеллект есаaira аццара, азырхара, аҕеиара. Ауаоы имоу аинтеллект иабзоураны илшо зылшо даеа цстэык ыказам аҕсабарае. Уи «рдыруеит» дара аҕстэҕэагы. Ипсыеу аҕстэҕэа ауаоы иааигэа аказаара «еҕырышьоит» реиха зымчу аҕстэҕэа ирыцэшэаны. Аҕстэы гэгэакэа ауаоы ицэшэаны иеахара «реацэырыхычоит». Урт ргенокод ағы иказам апрограма ауаоы ижыала ахныкэгара. Изышьтоу дара – ауаоы икынтэи ахыхьчароуп. Аҕсабарае уи имоу акэеиаракэа, иааникыло атыц раҕхыа иргыланы изыбзоуроу иара имоу аинтеллект ауп.

Аха ари иаанагазом аҕсабарае ауаотэюса иказаара, уи арака иааникыло атыц азцаара назаза избоуп хэа. Иаанагазом ари уи ииҕахэу зегь рыкацара азин имоуп хэа. Ауаоы дашьтоуп назаза аказаара, аха иара иказаара «аҕахызароуп» аҕсабарагы. Идыруазароуп ауаоы аҕсабара иацрикыаз ахыпшымра, иреиаз аинтеллект ашэартарагы шацу. Илшоит уи иаҕхыа ицэырцуа азцааракэа ииашаны рызбара, аха илшоит урт ииашамкэа избаргы. Ауаоы илшоит ицстазаара айгтэра, аха илшоит ицстазаара еицэеитэыргы. Аюбагы (айгтэрагы аицэатэрагы) изыхкыо ауаоы интеллект ауп, аха интеллект иабзоураны агхакэа икаитазгы рыриашара илшоит. Илшоит ауаоы интеллект азырхара, аха иалшоит уи интеллектла дҕархаргы. Ускан, ауаоы доухала (интеллектла) данҕарха, иказаара уашэыррахоит. Ари хнарбоит ауаоытэюса иҕоурых, иахыа хазтагылоу аамтагы налацаны.

Акультура асоциалтэ функциякэа. Азэы ихала иказаара азцаара изызбазом. Уи азцаара избарцаз даеазэгы дитахуп. Зегь реиха ауаоы ииҕахэу - даеазэ иоуп (К.Маркс). Рымчкэа еилармцакэа урт, хаз-хазы рхы рызыкэгазом. Рхы еикэдырхарц азы урт рымчкэа еиларцароуп, еиекаазароуп *аицынхара*. Уи ирнаҕоит алшара реаҕхыа ицэырцуа азцааракэа рызбара. Аицынхара – ари ауаа еиҕшыаны, ма рхатэгэаҕхарала иалырхыз социалтэ моазам. Урт рхеикэырхаразы аицынхарада даеа моак рымазамызт иахыагы ирымазам.

Аха ауаа зегь цыарак изеицынхомызт: урт гэып-гэыпцла реыршар акэхеит. Реыршон урт хылцшьтрала, территориала. Убри аан ишыакэгылон агэып ссакэа (амикрогэыпкэа), аха икан зхыпхызара рацэаз агэыпкэагы (амикрогэыпкэа). Икан арака гэыпк аенашоз, аха икан еиуеипшымыз агэыпкэа анеилалозгы. Иара аҕсабара ахаҕа «ирыцанахэон» ауаа икарцашаз.

Гөыпк еиднакылоз ауаа еицынхарц азы ирымазар акөын рхатөы территория, еицырзеицшыз абызшөа, ахдырра («Хара»), аңкарақөа, анормақөа, аинтересқөа, ахөшьарақөа, ахықөкы уб. иц. Иаидкылан иаххөозар, ирымазаракөун урт рхатө культура. Уи ала даөа цөоукы («Дара») рхы рыладырөашьазомызт, еицхыраауан, еидгылон, реизыказаашьа шыақөдыргылон рхықөкы иашьашөаланы. Еицырызбоз азцаарақөа рахьынтөи ихадан: *әеиөкаара, ахыхьчара, анхамөа айгьтөра,* еицагылоз абицара «икасцо кацалақөа» («делай, как я») *дара иреицшны раазара.* Иаанкылан ирымаз атерритория хөаакөырцон, «Хара» иахтөуп, «Хара» ихацсадгылуп хөа иашьталон, ирыцшьон, ирыхьчон. Абри атерритория ирнаөоз аресурсқөа рыла рхы ныкөыргон, аха урт анырзымхозгыы ыкан. Ускан ицөырцуан аресурстө кризисқөа, еиуеицшымыз асоциалтө еилаөынтрақөа. Иалшон урт рымөхак тбаахар, иахьцөырцыз асоциалтө гөып ахөаакөа иртыцыр, агөыпқөа реиөахарахь, реибашьрахь ииасыр.

Абарт агөыпқөа социалла рышыақөгылара иахылцит ауаа реилазаара еиуеицшым аформақөа: *аетносқөа, ажөларқөа, амилатқөа, атөылақөа, акультурақөа, ацивилизацияқөа* уб. иц. Урт ирымоуп еицырзеицшу аказшьарбагақөа, аха икоуп иазлеицшымыгы. Еицырзеицшкөоу иреиуоуп, иаагозар, әеиөкаара, ахыхьчара, аицынхара уб. иц. Иазлеицшкөам иреиуоуп: ахдырра («Хара»), рхатөы территория, ичыдоу акультуратө форма уб. иц. Хазы ишыақөгылаз иарбанзаалакь асоциалтө гөып иамазароуп, рацхьа иргыланы, ахатөы хдырра («Хара»). Насгыы уи агьырт агөыпқөа рхдырра иаламөашьөозароуп.

Асоциалтө гөып еибаркны измоу, уи мчыс, энергиас иамоу акультуроуп. Культурата асоциалтө гөып, ус анакөха, ажөларгыы, атөылагыы уб. иц., зышыақөгылазом. Акультура имөацнаго асоциалтө гөып аоныцка афункциақөа рацөоуп. Урт рахьынтө ихадоуп: *акоммуникативтө, иөкааратө, анормативтө, анапхгаратө, аазаратө, аогнитивтө* функцияқөа. Насгыы иазгөаөатөуп: арака иахарбаз акультура афункциақөа ирымоуп ауниверсалтө, афундаменталтө хшыөцак.

Асоциалтө гөып иөкаарала ицшаит ауаөы иказаара иақөырхара иамаз амөа. Аха зегь дара роуп ауаөы игөы назомызт. Иара дзышьтази лцшөаны иоузи еицшымызт, цьара-цьара иегьеиөагылон. Дышгөыгуаз еицш изыкамлеит итагылазаашьа дызлахөыз асоциалтө гөып аоныцка. Аброуп иара дахьиз, иахьызхаз, ихатара ахьышыақөгылаз. Аброуп иахьйоуз ахдырра. Аха абри ихдырра шоит еуеицшым аструктурақөа рыла. Урт рахьынтө ихадоуп өба: «Сара», «Хара». «Сара» иаанарцшуеит ауаөы ихатара, уи оныцкала имоу аиндивидуалтө «өго». Убри аамтазы зызбахө хөмоу ауаөы имоуп аколлективтө хдыррагыы «Хара», аколлективтө «өго». «Сареи» «Хареи» оныцкала еиөагылоуп. Дызлоу агөып аоныцка ицстазара мөасларц азы ихы мөацигалароуп «Хара» ишыақөнаргылаз аңкарақөа рыла. Иара ионыцкатө «өго» иднацо еснагь ихөаөлароуп, ицөахлароуп: урт рцөыргара азин имазам. Акультура арака имөацнагоит, З.Фреид иажөақөа рыла иаххөозар, «ацензуратө функция». Уи ауп ауаөы (аиндивид) дзаазо, ицстазара хөаакөызцо, ихымөацгашьа «иахылацшуа», анапхгара азто, абзиен ацөгьей, икаитцашей икаицашей еилзырго.

Даөак ала иаххөозар, асоциалтө гөып аоныцка ауаөы итагылазаашьа изнарцысуеит агөөбара (амбивалентность), алак-өакра. Ганкахь ала ауаөы (аиндивид) итахуп асоциалтө гөып далазар, агьы аганахь ала – ихала дыказар.

Ихала даныкоу, еиха ихы дақөйтүп, исуверенрагы еиха амч амоуп. Аха даеазеии иарей анеимадоу ихақөйтүра, исуверенра амехак тшөахоит. Ускан уи ихы мацара дзашьталазом, икөша-мыкөша икоу агьырт ауаа зышьтоу азгөамтакөа. Ацсабара иацыркьаны иааигаз, абаскак дзечахауаз, ицсы зьөхөараз ахақөйтүра (асуверенра) дызлахөыз асоциалтө гэыц аоныцка изымыхьчеит, ацсыз еицш импыццөраауа иалагеит. Ауаөы дызтагылоу абрака аситуация И.Кант дашьтан «асоциальная социальность» хөа.

Өныцкала ицрыхоз абри аиөагылара (противоречие) адөахьгы иныцшуан ауаөы. Аха уи апырхра, аиааира имч ақөхомызт, иақөхарангы икамызт. Избанзар асоциалтө гэыц аира иациуан зызбахө хөмоу арака аиөагыларагы. Уи ада асоциалтө гэыц, иара ауаөгы дналацаны, шыақөгылашыа амазамызт.

Цоуп, ари аиөагылара иацуп ашөартара. Арака еизоит асоциалтө энергия. Уи иалшоит иахылцыр аконфликт, асоциалтө елаонтра, асоциалтө система ахырбгалара. Аха акультура иалшоит абри ашөартара аөацөыхьчара. Иалшоит уи абри аенергия асоциум аөиаразы факторны акацара. Ус анакөха, аус злоу арака абри аенергия иаанаго алшара аконструктивтө мөахь акылгароуп. Уи зылшо хөа икоу акультуроуп.

Абрака згөатарак кацатөуп: ауаөтөоса ицстазаараөы, аиашаз, акультура иацназго даеа мчык ыказам. Аха ари иаанагазом акультура хазы, ауаөы интыц икоу даеа мчуп хөа апхьазара. Акультура ахьыкоу, уи ацсы ахьтоу иара ауаөы икноуп. Ауаөгы цсыс ихоу акультуроуп. Ауаөы идоухатө мчкөа зегь хьцхьртас ирымоу акультуроуп. Материалтө мчыс акультура иамоу иара ауаөы иоуп. Ауаөи акультуреи еикөйтхашьа рымазам. Акультура ахьыкам ауаөгы дыказам, ауаөы дахьыкам акультурагы ыказам.

Акультуреи ацивизациеи: ахькөкыи (цель) и ахшыөцаки (смысл). Абарт атерминкөа (акультуреи ацивизациеи) мацк абрака ирзаатгылатөуп. Избанзар аццаратө литератураөы урт рцакы ишақөнагоу еицш макьанагь еилыргам. Хөарас иатахузеи, алекциякөа рформат иалагзаны ари азцаара хьызбом, аха акультура аилкаараан уи ацивизация иаөарцшны ахөацшра (акомпаративистө метод) иахнарбо рацөоуп. Аиөарцшра иаанарцшыр алшоит урт шеимадоу, иахьеицшкөоу, иара убас иахьеицшкөамгы.

Азнык азы арт аюбагы акы акушөа иубар алшоит. Алитератураөгы имацымкөа иахдылоит атермин акультура ацынхөрас ацивизация ахархөара анамоу, мамзаргы иаархөны – ацивизация атыпан акультура. Аиашаз, урт еизааигөоуп, хьхь ишаххөаз еицш, еимадоуп. Аюбагы (акультурагы ацивизациягы) уаөытөыөсатө цөырцроуп, ацсабараө урт хдылазом. Аюбагы апызцаз иара ауаөы иоуп, иацццазгы ихазоуп.

Аха икоуп урт ахьеицшымгы. Ацивизация зызку, рацхьа иргыланы, ауаөтөоса *иматериалтө* цстазаара аигьтөроуп (афатө, ашөцатөы, анхамөа уб.иц.). Акультура аагозар, уи зызыкцөкьоу ишакөхалакгы ауаөтөоса иекөырхара мацара акөзам. Зегь реиха уи азы ихадоу, хьхь ишаххөахьоу еицш, – ауаөытөыөса *доухала* иекөырхроуп. Ацивизация ахькөкы ауаөтөоса иматериалтө интерескөа рхөаа итыцзом, акультура ахькөкы – тыцүеит. Уи иахкьаны ацивизация иамоуп *атехнологиятө* казшыа, акультура – аорганика иөхау (надорганическое) цөырцроуп.

Дәәак ала иаххәозар, ацивилизация ахықәкы иазлаҳәо ала – ауааы дзыкоу *ихазоуп*. Уи иеҳау дәәа интереск имазам ауааы. Аха акультураәы ауааытәыюса иказаара ихатәы интерсқәа рымацарала изышьақәрыгәғәазом. Ақсабараә иказароуп ауааытәыюса иеҳау дәәа мчык (субстанциак), уи иказаара зтаҳу. Уи идыруазароуп иказаара хшыоцакыс иамоу, ақсабараә тыпс иааникыло, миссиас имоақиго. Идыруазароуп *дызустоу иара*, иақхьака *дқаларц шитахыу*, идыруазароуп икаицараны *ихәтоу*, еилкааны имазароуп *гәығыртас* имоу, *илшоии илымшоии* уб. итц.

Ас еиқш икоу аметафизикатә зцаарақәа ацивилизация аәақхьа ицәыртцом, избанзар арака, иатах исхәоит, ақыжәара змоу, адоминантра зуа аматериалтә хәшьарақәа (ценности) роуп. Аметафизикатә зцаарақәа ахьцәыртцуа акультура аәақхьоуп. Цоуп, иара акультура аоныцқагь ас еиқш икоу азцарақәа ртак акацара ус имариам. Аха аус злоу арака абарт азцарақәа ртак ишьақәрыгәғәаны ауааытәыюса иахьимам акәзам, дара рхатақәа уи ихдырра аәақхьа иахьцәыртцуоуп. Урт дырзымхәыцуа, иақхьака ишьтоу асоциалтә фиара иитахыу ахырхарта ацара даараза ицәыудаохоит. Ицәыудаохоит ихыеиқәырхарагы.

Иазгәатәтәуп абрака дәәакгы: акультуреи ацивилизациеи еицыказароуп. Материалтә ресурсқәа рыда ауааы иказаара залшом. Аха уи иказаара залшом идоухара адагы. Уи моу ауааы идоухара иаха ақыжәара амазароуп, иаха амч гәғәазароуп иматериалтә тахрақәа (потребности) рәақхьа. Ус ианыкамла, аматериалтә хәшьарақәа рсоциалтә статус анеихаха адухатә хәшьарақәа рааста, усқан ауаа реилазаара аформақәа ахыбгалара иалагоит.

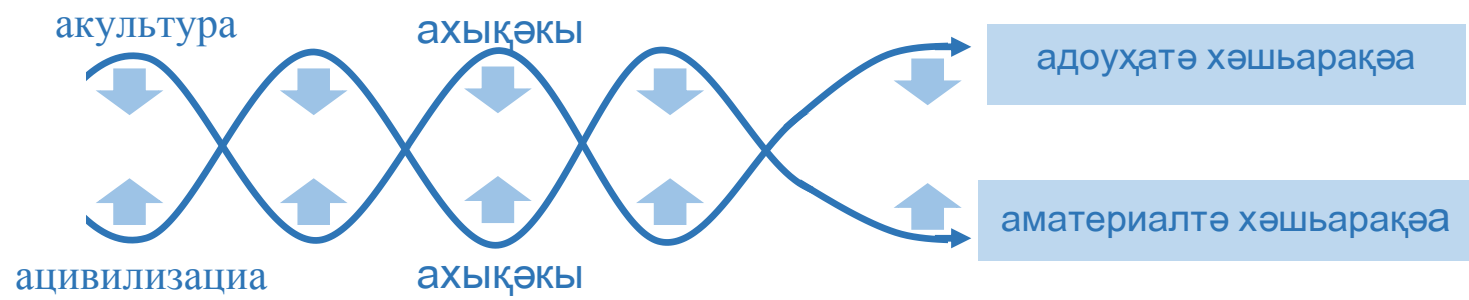
Асахьа 1. Асоциалтә еилазаара аструктура

Асахьа 2. Акультура акатегориакәә рсистема

Асахьа 3. Акультура афункциақеа

Асахьа 4. Акультуреи ацивилизациеи